

YOZMA ISH VA UNING TURLARI

Jabborova Mahliyo Safarali qizi

Termiz davlat universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish o‘zbek tili

2-oliy ta’lim 4-bosqich 222-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yozma ish tushunchasi va uning turlari atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, yozma ishning o‘zbek tili va adabiyot ta’lim yo‘nalishidagi o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Yozma ishlarning turli shakllari va ularni o‘qitish metodlari ilmiy-nazariy asosda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yozma ish, insholar, diktant, bayon, referat, annotatsiya, analiz, o‘qitish metodlari, yozma nutq, til o‘rganish.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the concept of written work and its types. It also highlights the role and importance of written work in the teaching of the Uzbek language and literature. Various forms of written work and methods of teaching them are considered on a scientific and theoretical basis.

Keywords: written work, essays, dictation, statement, abstract, annotation, analysis, teaching methods, written speech, language learning.

Аннотация: В статье дается комплексный анализ понятия письменной работы и ее видов. Также будут освещены роль и значение письменных работ в обучении узбекскому языку и литературе. На научно-теоретической основе рассматриваются различные формы письменной работы и методы их преподавания.

Ключевые слова: письменные работы, сочинения, диктанты, изложения, рефераты, аннотации, анализ, методика обучения, письменная речь, изучение языка.

Kirish. Yozma ish atamasi ikki xil ma’noda qo‘llanadi: 1. Yozma ish – imiy xarakterdagi yozma ishlar, yozma shaklda bajariladigan nazorat turlari, topshiriqlar, ko‘chirib yozish. Nazoratning bu turi nafaqat filologiya, balki barcha sohalarga ham tegishlidir. Masalan, fizika, matematikaga oid yozma ishlar. Bu tipdagi yozma ishlar ilmiy insholar termini bilan ham yuritiladi. Yozma ishlar maktab o‘quvchilarini ilmiy bilim asoslari bilan qurollantiradi. Ilmiy insholarning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri

unda ilm-fanga oid tushunchalardan keng foydalanishdir. Masalan, tilga oid ilmiy insholarda so‘z, so‘z birikmasi, tasviriy ifoda, turg‘un birikma, ega, kesim, hol, uyushiq bo‘lak kabi tushunchalardan keng foydalanilsa, matematikaga oid yozma ishlarda qoldiq, ko‘paytma, tenglama, kasr, maxraj, ildiz chiqarish, bo‘lish kabi tushunchalar qo‘llanadi. Barcha sinflarda o‘quvchilarning yoshi va bilim saviyasini hisobga olgan holda yozma ishlardan foydalanish mumkin. 5-sinfda o‘quvchilar ona tili, matematika, tabiatshunoslik, qadimgi dunyo tarixi, musiqa, tasviriy san‘at kabi fanlarni o‘rganadi, yozma ishlar ana shu o‘rganilgan mavzularga oid bo‘ladi. Bu sinfda: “Quyosh va tabiat”, “Biz matematikadan nimalarni o‘rganamiz?”, “Qo‘shiq aytish uchun nimalarga amal qilish kerak?”, “Grippning oldini olish” kabi mavzular ilmiy insho mavzusi sifatida tanlanishi mumkin. Ilmiy xarakterdagi yozma ishlar uchun eng asosiy manba maktab darsliklari, turli ensiklopedik lug‘atlar, gazeta va jurnallarda berilgan ilmiy maqolalar, ilmiy mavzulardagi teleko‘rsatuvlar bo‘lishi mumkin. Ilmiy xarakterdagi yozma ish ona tili, matematika, tabiatshunoslik, tarix, musiqa, tasviriy san‘atdan olgan bilimlarni mustahkamlashga, o‘quvchilarning savodxonligi, fikrlarni aniq va izchil bayon qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Ilmiy insho o‘tkazishni rejalashtirishda integrallashgan dars turi (ya‘ni ona tili darsini boshqa fanlar bilan aloqadorlikda olib borish)dan foydalanish maqsadga muvofiq. 2. Yozma ish – yozma shaklda bajarilgan ijodiy matnlar (insho, ijodiy bayon), tinglab tushunish, xotira kuchini belgilash, tafakkur darajasi va fikrni yozma tarzda bayon etish ko‘nikmasini aniqlashga qaratilgan (bayon), so‘zma-so‘z tinglash va ayni tarzda yozma nutqda aks ettirish, imlo me‘yorlariga amal qilish darajasini bilishga mo‘ljallangan (diktant) matnlar. Ilmiy xarakterdagi ishlar uchun yozma ish, ijodiy ishlar uchun insho termini xoslangan. Yozma tarzda bajariladigan intervyu, reportaj, maqola, xabar, annotatsiya, konspekt, rasmiy ish qog‘ozlari, taqriz kabilar maqsadi, ta‘lim jarayoni baholash tizimida foydalanilmasligi hamda topshiriq sifatida berilmasligi bilan yozma ish turlaridan farqlanib turadi. Kishilarning o‘z fikrlarini bayon qilish, o‘zaro fikr almashish, hissiyotlarini, ma‘lumotlarni ifodalash jarayoni nutqdir. Nutq og‘zaki va yozma shakllarda ifoda etiladi. Nutq ichki va tashqi ko‘rinishlarga ega. Ichki nutq inson tafakkuridagi jarayon bo‘lib, miyadagi nutq mexanizmi faoliyatining dastlabki mahsulidir. Ichki nutq fikr-o‘y bilan ko‘p hollarda qorishiq holda shakllanadi. Ichki nutq og‘zaki va yozma nutqning asosi sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun til va adabiyot ta‘limi jarayonida ichki nutqni rivojlantirishga alohida e‘tibor berish lozim. Diqqatni jamlash, fikr yuritish lozim bo‘lgan obyektini belgilash, bayon qilinadigan asosiy fikrning mohiyatini shakllantirish ichki nutqni rivojlantirishda muhim omildir. Ona tili mashg‘ulotlarida bajariladigan mustaqil ishlar mazmuni ichki nutq holatida

boshlanib, tashqi nutq shaklida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, insho, bayon yozishdan avvalgi fikr-mulohaza yuritish jarayoni ichki nutq namunasidir. Tashqi nutq boshqalarga qaratilgan va nazorat qilish mumkin bo‘lgan faol nutq bo‘lib, u og‘zaki va yozma shakllarga ega. Nutqning ma‘lum mavzuga bag‘ishlangan parchasi matn sanaladi. Matn ham nutq shakllariga muvofiq ravishda yozma va og‘zaki bo‘ladi. Yozma matn ham, og‘zaki nutq ham so‘zlar vositasida shakllanadi. Yozma matnda harflar, tinish belgilari bilan ish ko‘rilsa, og‘zaki nutqda tovush, tovush tembri (ovozning baland yoki pastligi), ohang, talaffuz, imo-ishoralardan ham foydalaniladi. Yozma nutq ham, og‘zaki nutq ham ifodalanish xususiyatiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi: 1) bir shaxs nutqi (monolog) tarzida; 2) ikki yoki undan ortiq shaxslar nutqi (dialog) ko‘rinishida. Monolog faqat so‘zlovchi yoki yozuvchi tilidan ifoda etiladi, so‘zlovchi yoki yozuvchi kechinmalari, kuzatishlari va mushohadalarini tasvirlashga xizmat qiladi. Suhbat nutqi (dialog) so‘zlovchi va tinglovchi orasidagi fikr almashuv jarayoni – ularning o‘zaro savol-javoblariga asoslanadi. Matn hajmi va mazmuniga ko‘ra sodda va murakkab tarkibli kabi turlarga ajratiladi. Sodda tarkibli matn bir yoki bir necha gaplardan iborat bo‘ladi. Bunday matnlar xabar, maqol, matal bilan ifodalanib, hajmi jihatidan kichik bo‘lsa-da, ma‘lum maqsadda shakllantiriladi. Murakkab tarkibli matnda biror g‘oya, mavzu bilan bog‘liq bo‘lgan fikr ifodalanib, uning tarkibi qismlar, boblar, paragraflardan tashkil topadi. Matn nutqiy hodisa bo‘lib, birdan ortiq gapning mazmunan birikishidir. “Qish. Qor yog‘yapti” shaklidagi uch so‘zning mazmunan birikishidan tortib butun boshli badiiy romanlar, yirik trilogiyalar ham matn sanaladi. Har bir matn ma‘lum bir narsa-buyum, voqea-hodisani tasvirlaydi; u haqida xabar beradi: so‘zlovchining munosabatini ifodalaydi. O‘quvchilar tomonidan yaratiladigan matnlar, asosan, gap, xat boshi va muayyan kichik qismlardan iborat bo‘ladi. Bu qismlar, albatta, matn hosil qilishda ishtirok etadi va uni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ona tili ta‘limi o‘quv dasturida shunday deyiladi: “Matnlar” xilma-xildir. Ularning aniq tur va ko‘rinishlari qisman darsliklarda beriladi, asosan, o‘qituvchi tomonidan belgilanadi”. Shuning uchun dastur o‘qituvchiga darslikdagi matnlarni o‘z didi, talabi, sharoitga mosi bilan almashtirish, o‘qitish jarayonini tom ma‘nodagi ijodiylik va izlanuvchanlik asosida shakllantirishga imkon beradi. “Ona tili” darsliklarida berilgan matnlarni: a) ta‘limiy-ma‘rifiy matnlar hamda b) ta‘limiy-tarbiyaviy matnlarga ajratish mumkin. Ta‘limiy-ma‘rifiy matnlar ona tilining grammatik qurilishi, lisoniy tushuncha va ta‘riflar sharhiga oid matnlar bo‘lib, nazariy bilim, malaka va ko‘nikmalarni hosil qildirishda o‘ziga xos ahamiyatga ega. 5-sinf darsligida berilgan “Til– ijtimoiy hodisa”, “O‘zbek tili – davlat tili”, “O‘zbek alifbosi” kabilar shunday matnlar sirasiga kiradi. Ta‘limiy-tarbiyaviy matnlar esa ham bilim

berishni, ham tarbiyalashni koʻzda tutadi. Umumtaʼlim maktablari darsliklarida maʼlumotnoma matni va ijodiy tavsifiy matn ajratilgan. Maʼlumotnoma matnida boʻlib oʻtgan voqea-hodisa yoki mavjud holat haqida shunchaki axborot beriladi, asosan, uslubiy betaraf soʻzlardan foydalaniladi. Ijodiytavsifiy matn voqea-hodisa, voqelikka soʻzlovchi yoki yozuvchi tomonidan bildirilgan munosabat asosida yuzaga keladi. Maʼlum voqea-hodisalarga, narsa-buyum va shaxslarga oid fikr-mulohaza bildirish, badiiy-tasviriy vositalar, dalillar bilan taʼriflash, izohlash ijodiy-tavsifiy matnga xos xususiyatlardir. Insho ijodiy-tavsifiy matn turi hisoblanadi. Oʻquvchilar tomonidan yaratiladigan matn ijodiy xarakterda boʻladi. Ona tili darslarida oʻquvchilarning hosil qilingan nazariy bilim, koʻnikma va malakalarni amalda qoʻllab, matn yaratishlari, berilgan mavzu asosida kichik insho yozishlari nutqiy kompetensiyani shakllantirishda ahamiyatlidir.

Xulosa:

Yozma ish – bu oʻquvchilarning bilim, tajriba va ijodiy qobiliyatini namoyon etishning muhim vositasi. Turli yozma ish turlari oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, ular har xil maqsadlar va auditoriyalar uchun moʻljallangan. Yozma ishlarni yozishda reja tuzish, manbalardan foydalanish, til va uslubni toʻgʻri tanlash kabi usullar muhim ahamiyatga ega. Yozma ishni oʻrganish va rivojlantirish orqali inson oʻz fikrlarini aniqroq va samaraliroq ifodalay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мадаев О. Иншо қандай ёзилади? Ўрта махсус ўқув юртларининг ўқитувчилари учун методик қўлланма.- Т.:Ўқитувчи,1991.
2. Ивченков П. Ф. Обучающие изложения. 5-9-классы : пособие для учителя / П. Ф. Ивченков. -М.: Просвещение, 1994. - 224 с.
3. Махмудов Н., Рафиев А., Йўлдошев И. Нутқ маданияти ва давлат тилида иш юритиш. -Тошкент: Чўлпон, 2012.
4. Махмудхўжа Бехбудий. Муҳтарам ёшларга мурожаат. Танланган асарлар. -Тошкент: Маънавият, 1997. 153-154-б.
5. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Тошкент, 1997. 38-б.
6. Пленкин Н. А. Изложение с языковым разбором текста : пособие для учителей / Н. А. Пленкин. -2-е изд., испр. и доп. - М.:Просвещение, 1978. - 190 с.
8. Русова Н.Ю. Как писать сочинение, изложение и диктант: учеб. пособие для

сред. шк., абитуриентов, родителей / Н. Ю. Руссова. — Нижний Новгород: Деком, 1994. -192 с.

7. Сморщок М. Ф. Изложения: для абитуриентов / М. Ф. Сморщок. - Минск : Высшая школа, 2000. -171 с.